

УДК 1(075.8):174: 378: 82.085.43

Пономарьов О. С.

(м. Харків)

**ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ ФЕНОМЕНУ ПЕДАГОГІЧНОГО
СПІЛКУВАННЯ**

Показано місце педагогічного спілкування в системі засобів освіти. Проаналізовано основні філософські аспекти цього феномену. Обґрунтовано необхідність підвищення

культури педагогічного спілкування як важливого чинника забезпечення завдань освіти і одного із складників професійної компетенції педагога і засобу його впливу на студентів.

Ключові слова: філософія освіти, педагогічне спілкування, професійна культура.

Показано место педагогического общения в системе средств образования. Проанализированы основные философские аспекты этого феномена. Обоснована необходимость повышения культуры педагогического общения как важного фактора обеспечения задач образования и одной из составляющих профессиональной компетенции педагога и средства его влияния на студентов.

Ключевые слова: философия образования, педагогическое общение, профессиональная культура.

The place of pedagogical communication in the means of education is demonstrated. The main philosophical aspects of this phenomenon are analyzed. The necessity to improve the culture of pedagogical dialogue as important factor in ensuring the objectives of education and one of the components of the professional competence of the teacher and the means of its impact on students is justified.

Keywords: philosophy of education, pedagogical communication, professional culture.

Філософія освіти визначає феномен педагогічного спілкування як один з найважливіших і найістотніших чинників, що забезпечує саму можливість успішного досягнення системи цілей з навчання, виховання, особистісного розвитку й соціалізації учня і студента. Однак в процесі переходу суспільства до нового, інноваційного типу світового розвитку, коли обсяг знань стрімко зростає, а джерела їх отримання істотно розширюються, роль і значення цього феномену також зазнають певних змін. Але, на жаль, далеко не всі педагогічні працівники усвідомлюють сутність нових реалій суспільного життя й відповідних завдань освіти, а відтак і своїх функцій. Невідповідність змісту і характеру традиційної освіти цим реаліям і спричинила сьогодні серйозну кризу освіти, визнану всією світовою освітньою спільнотою.

Завдання полягає у всебічному аналізі можливих шляхів і засобів, які б допомогли успішно здолати кризу освіти. Відповідно до цього метою нашого дослідження виступає розгляд основних філософських аспектів феномену педагогічного спілкування як основного засобу освітньої діяльності педагога і важливого чинника ефективного впливу на студентів.

Загально визнана потреба в розробці і впровадженні принципово нової освітньої парадигми, здатної подолати сучасну кризу світової системи освіти, вимагає глибокого філософського осмислення сутності і причин цієї кризи, а також призначення, цілей, змісту і характеру самої освіти інноваційної доби. Необхідність у такому осмисленні зумовлена тим, що характер освіти вже не

відповідає тому новому стану соціокультурного простору, який склався в результаті стрімких кардинальних змін всіх сфер суспільного життя. Йдеться насамперед про істотне розширення інформаційних можливостей учнів і студентів, яке ставить під сумнів доцільність інформаційної функції освіти й педагогічного спілкування яке ще донедавна вважалося основним джерелом навчальної інформації і засобом виховання.

За цих умов мають змінюватися призначення, цілі й характер як змісту освіти, так і педагогічного спілкування як визначального чинника впливу на учня чи студента, на його навчання, виховання, на інтелектуальний, фізичний та особистісний розвиток. Цілком природна зміна цілей і характеру впливу на вихованця в умовах широкої і всебічної інформатизації освітніх процесів та поширення інноваційних педагогічних технологій із застосуванням нових технічних засобів навчання зумовила навіть появу у декого думок про те, що роль педагога поступово знижуватиметься. Водночас з'являються й розмови про можливість повної заміни викладача комп'ютерною технікою.

В. Г. Кремень дає рішучу відсіч таким поглядам, підкреслюючи, що «навіть якщо застосовувати найсучасніші комп'ютерні системи, високі комунікаційні технології, які, без жодного сумніву, стимулюють динаміку і ефективність навчального процесу, підвищують інтерактивність освітнього середовища, ніхто і ніщо не зможе повністю витіснити і замінити мистецтво безпосереднього педагогічного діалогу «вчитель-учень». Тому особливо важливою є підготовка високопрофесійних педагогічних і науково-педагогічних працівників, що відповідають інтеграційному критерію *«педагогічна майстерність = мистецтво комунікації + нові технології»*» [2].

Проблемі педагогічного спілкування, його ролі в навчально-виховному процесі як невід'ємного складника професійної культури педагога присвячені дослідження С. Батракової, М. Грехнєва, І. Зимньої, І. Зязюна, В. Кан-Калика, Н. Кузьміної, Н. Тарасевича та інших. Вони розглядають спілкування як важливий інструмент професійної діяльності педагога в контексті його педагогічної майстерності. Але системного підходу до філософського аналізу феномену педагогічного спілкування і пошуку шляхів і способів підвищення його ефективності в контексті філософії освіти, на наше переконання, ще, на жаль, не існує. Це стосується і педагогічного спілкування у вищій школі.

Пошук ефективних шляхів і засобів підвищення якості педагогічного спілкування й забезпечення його адекватності реаліям часу вимагає чітких методологічних принципів, які формуються на основі системного підходу та всебічної філософської рефлексії феномену освіти взагалі й педагогічного

спілкування зокрема. Йдеться про визначення його онтологічного статусу, гносеологічних і аксіологічних аспектів, про аналіз телеологічного значення та праксеологічної цінності педагогічного спілкування. З позицій онтології воно виступає важливим проявом буття освіти й одним з основним її засобів, за допомогою яких здійснюється реалізації практично всіх завдань і функцій з підготовки підростаючих поколінь до успішного життя й діяльності.

Гносеологічне ж значення педагогічного спілкування є багатоплановим і надзвичайно важливим. По-перше, воно було, є і ще довго лишатиметься одним з основних засобів пізнання світу учнями і студентами, хоча характер його використання й змінюватиметься. По-друге, педагогічне спілкування відкриває вчителів і викладачів можливість пізнання своїх вихованців, без якого практично неможливо належним чином навчати і особливо виховувати їх. По-третє, завдяки зворотним зв'язкам спілкування дає їм можливість самопізнання, критичного осмислення своєї діяльності й поведінки, належної їх корекції. Нарешті, по-четверте, саме в процесі педагогічного спілкування викладач може отримувати певну інформацію від студентів, збагачуючи тим самим багаж своїх знань, в тому числі й у професійній сфері.

Аксіологічні аспекти педагогічного спілкування впливають як з тих цінностей людського спілкування взагалі, яке А. де Сент-Екзюпері вважав розкішшю, так і зі специфічного впливу особистості викладача на студентів, його загальної і професійної культури, моральнісних принципів і переконань, його поведінки, ставлення до студентів і манери спілкування. Якщо викладач є справжнім педагогом, студенти довіряють йому свої таємниці, радяться з ним зі стосовно своїх життєвих проблем тощо. Важливою цінністю цього спілкування стають особистісний розвиток студента, формування духовного світу, морально-етичних принципів і світоглядних позицій, прищеплення йому почуття відповідальності.

Телеологічну цінність педагогічному спілкуванню надає його здатність навчити учнів чи студентів логіці визначення цілей своєї діяльності, оцінці їх досяжності й вибору стратегії, ефективних шляхів і засобів успішного їх досягнення. Адже на основі отриманих навичок цілепокладання вони мають можливість планування своєї життєвої стратегії й індивідуальної траєкторії, спрямованої на її реалізацію. Вона вчиться не впадати у розпач у разі певних невдач чи поразок, а системно аналізувати їх причини й цілеспрямовано здійснювати необхідну корекцію стратегії та відповідної діяльності.

Праксеологічна роль педагогічне спілкування полягає у притаманних йому чітких цілях і логічній організації, що відображає логіку мислення

викладача. Для нього спілкування зі студентами постає зразком наукової організації праці. Ця функція спілкування проявляється опосередковано, то цілеспрямоване прищеплення студентам навичок наукової організації вже їхньої праці й логіки навчально-пізнавальної діяльності є безпосереднім.

Реалізація педагогічного спілкування здійснюється переважно мовними засобами. З філософії мови відомо, що це вимагає від викладача розвинених мовленнєвих здібностей і високої мовленнєвої культури. Їх сутність полягає в умінні педагога не просто чітко і ясно висловлювати свої думки і почуття за допомогою мови, але й в ефективному використанні невербальних засобів спілкування, насамперед міміки і жестів. Мова такого педагога завжди звернена до студентів, причому не просто до аудиторії, а начебто до кожного студента окремо. Іншими словами, кожен студент відчуває себе зацікавленим учасником діалогу з викладачем. І це має бути як при повідомленні нового матеріалу, так і при коментуванні відповіді студента, нехай то схвалення чи осуд. Досвідчений викладач тримає аудиторію у стані напруженого пошуку і прагнення зрозуміти й засвоїти навчальний матеріал.

Характерною рисою спілкування такого педагога має бути внутрішня сила його мовлення, чітка логіка і глибока аргументованість, переконливість та особиста зацікавленість в тім, що він говорить. Це дозволяє йому передати свою зацікавленість і студентам, спонукати їх до активної навчально-пізнавальної діяльності й до розвитку їх мовленнєвих здібностей і техніки аргументації, яка необхідна для їх майбутньої професійної діяльності.

Ми ж підкреслюємо, що зміст функцій освіти змінюється зі зміною цінностей суспільства, матеріальних і духовних сфер індивідуального і суспільного буття людини. Це стосується і такого атрибутивного компонента освіти, як педагогічне спілкування. Його інформаційна функція зберігається, але її зміст і призначення змінюються, вона поступово трансформується у тьюторство: педагог в процесі спілкування не стільки повідомляє студентам нову інформацію, скільки допомагає зрозуміти й належним чином засвоїти її.

З позицій нашого дослідження ця функція вимагає по-новому дивитися на цілі, сутність і зміст філософії педагогічного спілкування, вимагає більш глибокої рефлексії цього цікавого і надзвичайно важливого феномену. Адже він постає не просто одним із складників педагогічної майстерності, але її основою, проявом загальної і професійної культури педагога.

Тому не можна не погодитися з Л. С. Нечепоренко, яка стверджує, що «в усіх аспектах мовної культури, майстерності слова, ораторського чи акторського мистецтва в умовах педагогічної діяльності спостерігається своя, ні

з чим не зрівняна специфіка. Культура не заради самої культури, а заради відповідного адекватного впливу слова на учня з метою забезпечення відповідної його реакції» [4, с. 226]. До цього хотілося б додати, що реакція учня чи студента має бути бажаною, тобто ставати очікуваним результатом його навчання і виховання, його особистісного розвитку. Таким чином, вона повинна відповідати цілям освіти.

Педагогічне спілкування є одним з основних й досить ефективних засобів педагогічного впливу на вихованців. Ми вже писали, що «в процесі спілкування і за його допомогою вчитель і викладач вищої школи не тільки передають їм необхідну навчальну інформацію, а й забезпечують належне сприйняття, розуміння і систематизацію отриманих знань, здійснюють виховання і соціалізацію, формують світоглядні позиції. Морально-етичні принципи і переконання, прищеплюють систему життєвих цілей і цінностей» [5, с. 103]. Отже, культура спілкування як невід'ємний складник загальної і професійної культури педагога постає визначальним чинником забезпечення якості підготовки фахівців, належного рівня їх професійної і соціальної компетентності. Вона істотно впливає на характер науково-технічного і соціального прогресу, сприяє досягненню миру і злагоди в суспільстві.

В іншому нашому дослідженні зазначалося, що «з позицій сучасної філософії освіти сутність феномену педагогічного спілкування прийнято розглядати як найважливіший засіб досягнення цілей освіти. Одне з його завдань полягає у формуванні інтелектуальної культури студента, або культури його мислення, яке відкриває перед ним можливість освоєння в процесі духовно-практичної діяльності засобів, правил і норм розумових дій та їх вираження» [3, с. 243].

Філософія педагогічного спілкування виходить з того, що воно постає основним засобом взаємодії і взаєморозуміння між учасниками освітнього процесу. Однак спілкування, як справедливо стверджують Е. Н. Гусинський та Ю. Й. Турчанінова, «часто буває формально-рольовим, яке не зачіпає глибинних структур особистості, в таких випадках ефективність взаємодії виявляється незначною». Водночас автори підкреслюють, що «труднощі взаєморозуміння між педагогами й учнями дійсно великі, вони обумовлені віковими відмінностями, приналежністю до різних соціальних шарів і груп, особливостями індивідуального життєвого й освітнього досвіду тощо, тому важливим професійним завданням педагога є зробити освітнє спілкування справді особистісним, досягти взаєморозуміння між всіма його учасниками» [1, с. 70-71]. Успішному розв'язанню цього важливого завдання

має сприяти здійсненню навчально-виховного процесу як бінарного, суб'єкт-суб'єктного при забезпеченні його системної цілісності.

Таким чином, викладені міркування дають нам вагомі підстави дійти таких висновків. По-перше, філософська рефлексія феномену педагогічного спілкування відкриває нові аспекти дослідження проблем і філософії освіти, і філософії людського спілкування. По-друге, системний підхід до аналізу цих аспектів сприяє розробці шляхів підвищення рівня культури педагогічного спілкування. По-третє, це сприяє зростанню якості освіти й духовності всього соціокультурного простору.

Література

1. Гусинский Э. Н. Введение в философию образования / Э. Н. Гусинский, Ю. И. Турчанинова. – М.: Логос, 2001. – 224 с.
2. Кремень В. Г. Філософія освіти XXI століття // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 1 (XXXVIII). – С. 6-16.
3. Кремень В. Г. Философия общения : монография / В. Г. Кремень, Д. И. Мазоренко, С. А. Заветный, С. Н. Пазынич, А. С. Пономарев. – Харьков: ХНТУСХ им. П. Василенко, 2011. – 440 с.
4. Нечепоренко Л. С. Педагогічна майстерність : Монографія. – Харків: Видавничий центр ХНУ, 2009. – 276 с.
5. Пономарьов О. С. Професійна культура педагога : навч.-метод. посіб. / О. С. Пономарьов, О. Г. Романовський, О. А. Ігнатюк, М. П. Згурська. – Харків: НТУ «ХПІ», 2011. – 198 с.